

”Twenne pigor som gifte sig med hwarandra”: historien om ett brott i skillingtryck

Karin Strand

En qvinna skall icke bära mans tyg, och en man skall icke draga qvinnokläder uppå;
ty den som det gör, är Herranom dinom Gud en styggelse. (5 Mos. 22:5, Karl XII:s Bibel 1703)

Sommaren 1800 fick häradrätten i Vaksala utanför Uppsala ett ovanligt ärende på sitt bord, ett fall som i en samtida tidningsartikel beskrivs vara ”af så besynnerlig egenskap, at knapt hela Svenska Brottmåls-historien kan framwisa något dylikt”. Fallet rörde ett äktenskap som hade ingåtts i församlingen ett halvår tidigare: vigseln mellan 23-åriga Anders Magnus Åhrman och inspektorsdottern Fredrica Lundmark, 21. Först i efterhand uppdagades det att brudgummen inte var man utan en förklädd kvinna: Anna Maria Åhrman.

Bedrägeriet avslöjades några månader efter vigseln när bruden och hennes far vände sig till kyrkoherden i församlingen för att begära äktenskapet ogiltigt. Fredrica bedyrade att hon hade varit ovetande om sin blivande makes verkliga könstillhörighet ända tills de blivit gifta. Denna sin oskuld vidhöll hon i de kommande rättsförhören, trots att motsatsen snart kunde bevisas.

Kyrkoherden anmälde händelsen till domkapitlet, varefter ärendet hamnade hos Uppsala landskansli. Till landskansliet hämtades Åhrman för ett första förhör den 21 juli 1800. Samma dag fick hon undergå en läkarundersökning av en edsvuren läkare som, enligt avskrift i domboksprotokollet, intygade att denna ”i karl klädde person” var ”en till alla delar fullkomlig qvinna”. Åhrman placerades därefter i Uppsala slottshäkte i väntan på rannsakingen som skulle ta sin början den 2 augusti. Från den dagen och fram till att domen så småningom kunde fastställas förvarades även Fredrica Lundmark i häktet. Mellan förhören hölls de enligt order åtskilda i var sin cell.

Inom lyckta dörrar

Vigseln mellan Åhrman och Lundmark var ett brott med både religiösa och moraliska implikationer. Som det formulerades i häradsrättens utslag var det fråga om ”giäckeri med ägtenskapet och kyrkans ceremonier”. De inblandade hade också gjort sig skyldiga till en rad bedrägerier. Det visade sig att Åhrman hade levt i manskläder långt före bröllopet med Fredrica, närmare bestämt från det att hon kom nyinflyttad till trakten från Gävle fem år tidigare. Längs vägen hade hon lurat såväl prästerskap som barnmorska och läkare att utfärda attester på sin manbarhet. Fredrica hade varit henne behjälplig vid åtminstone ett av intygen, nämligen genom att engagera sin svåger att infinna sig till läkarbesiktning i Åhrmans namn. Därmed blev även han medskyldig.

Åhrmans förklädnad var i sig graverande. Att överskrida könsgrensens, den mest primära av alla ”naturliga” ordningar, var en överträdelse enligt Bibeln, vilken användes långt fram i tiden parallellt med de juridiska lagböckerna. Att utge sig för att vara någon annan än man är, i detta fall: att ta rollen av ett annat kön, var dock sällan nog för ett juridiskt åtal. Ser man till brottmålshistorien gällde sådana fall oftare bedrägligt beteende i största allmänhet, kopplat till misstankar om begångna eller planerade brott. I en tid utan säkra identitetshandlingar var det de *ageranden* som förklädnaden implicerade och möjliggjorde som kunde lastas: bedrägerier, urkundsförfalskningar, störning av samhällsordningen.

Ur häradsrättens perspektiv var fallet som sådant och kvinnornas sedeslösa handlingar ingenting man ville skulle komma till allmänhetens kännedom. Med hänvisning till målets

beskaffenhet slogs det fast redan vid rannsakingens första dag att förhören skulle hållas inom lyckta dörrar och man förvisade därför "den til anseelig mängd församlade allmänheten" från lokalen. Ett annat sätt att motverka kunskapsspridning var att neka till tryckning av protokoll och utslag, något som vid denna tid annars började bli vanligt vid intresseväckande brottmål. I sitt avslag till en boktryckare beskrev häradsrätten fallet vara "såsom både förolämpande borgerlig ordning och kränkande goda seder [...] av den särskilda beskaffenhet, at undersökningen derom genom tryck til allmänhetens kunskap ej komma bör."

Skillingtrycken

Trots häradsrättens bemödanden kom fallet till allmänhetens kännedom, dessutom till publikkretsar långt utanför Uppsala. Detta skedde genom skillingtryckens förmedling. Skillingtryck var en liten trycksak med vistexter och berättelser, ofta bestående av ett halvt ark som vikts till ett åttasidigt alster. Visorna i skillingtryck kunde vara av alla möjliga slag som tänktes intressera en bred och brokig publik. En stor grupp vistryck var just sådana som rapporterade om aktuella brott och brottslingar.

I skillingtryck kom Vaksalamålet att ägnas en rapport på prosa och två visor, samtliga anonymt skrivna, som i olika kombinationer trycktes från rannsakingens år 1800 ända fram till 1847. Sammanlagt är det fråga om minst 12 olika tryck, utgivna i Falun, Gävle, Göteborg, Karlskrona, Nyköping och Stockholm, de flesta utgivna åren närmast rättegången.

Prosatexten som publicerades i skillingtryck är en direkt återgivning av den artikel i skvaller- och annonsorganet *Dagligt Allehanda* som citerades inledningsvis. Författaren benämns endast "en resande från Upsala" men uppenbarligen är det någon som har haft initierade informanter. Vid en jämförelse med häradsrättens protokoll ger skribenten en korrekt sammanfattning av vad som framkommit i förhören vid tidpunkten för dess publicering den 26 augusti 1800. Även visorna baserar sig på tidningsartikeln och kommenterar därmed kunskapsläget som det var innan alla vittnen hade hörts och domen hade fastställts.

Den mest spridda av de två visorna heter "Jag borde ej skriva som intet är lärd" och utkom i inte mindre än tio olika tryck, det första redan under hösten 1800. Som brukligt i brottsrapporterande visor av detta slag står berättaren på lagens sida och moraliserar över tilltaget, åtminstone i en bokstavig läsning av texten. De inblandade nämns inte med namn utan omskrivs i termer som "mannen som har sig förklädt" och "flickan som hade fin dräkt". Visan har nio strofer och lyder i sin helhet som följer (med moderniserad stavning):

1. Jag borde ej skriva som intet är lärd,
Ej heller arbetat i Studiers affär,
Men efter den gåva försynen mig giva
Vill jag med en Visa förtälja och skriva
//: Vad som i dagbladen man läsa kan få ://
//: Hur pigor nu ställa till sitt giftermål ://

2. Två pigor omtalas som gifta sig vill,
Har det ock fullbordat med allt som hör till,
Men missnöjda båda när de sig besinna,
När de sedermera fick se och befinna,
Att skapnaden voro på jämlika sätt,
Å båda var kvinnekön som icke var rätt.

3. Som strax gavs till känna till lagfarna män,

Å alla bekänna att detta som hänt,
Finns icke beskrivet från urgamla tider,
Å ej något annat som varder det liker,
Men förmodligt blev Flickan som hade fin dräkt,
Bedragen på Mannen som har sig förklätt.

4. Hur skall man utgrunda dess uppsåt för sann,
Att Flickorna börjar så narra varann,
Men troligt den ena för kärleken lider,
Den andra till pengar och arvedel fiker,
Ty så kallade Flickan sad' sig äga arv,
Som vore betydligt uti Gästrikland.

5. När sanning var klädd i sin rätta gestalt,
Så fanns där alls intet att få uti arv,
Då missnöjet gjorde fullkomligt den saken
Att Pigorna blevo och står under lagen,
Men ingen än veta vad dom de kan få,
Ty brottmålshistorien det knappast förstår.

6. Men varför den Flickan som sig har förklätt,
Vid sjutton års ålder förbytit sin dräkt,
Vill hon ej bekänna i allmänhet lämna,
Ty hon läser blygas, för Skaparen rysa,
Att hon har missbrukat hans händer och makt,
Å lika som gjort utav honom förakt.

7. Vi bör alla vara förnöjda med det,
Som utav försynen är blivit beskärt,
Å ingen ting söka att vrida och vända,
Ty sådant får säkert ej någon god ända,
De båda två Pigor det röna får,
Som nu i arresten båd' ligger och står.

8. Vi böra besinna att det ej är rätt,
att ställa till Giftermål på sådant sätt
Att skämta med hela Gudomens praktiker,
Och säga sig vara på ärligt sätt gifter,
Men Gud som är värd både ära och pris,
Han bringar fram sanning på alla de vis.

9. När andra har syndat så har funnits dom,
I Brottmålshistorien att läsa därom,
Men nu bliver ämnen på synder förökad,
Att knappt dombeslutet i världen kan sökas,
Men himmelska Domaren gör dem väl rätt
Om de sökte synder på tusende sätt.

Förutom att rapportera om tilltaget framför texten flera moraliska ståndpunkter. Allmänt sjungs förnöjsamhetens lov: man ska vara nöjd med sin lott och inte sätta sig upp emot den gudomliga och naturliga ordningen. Pigorna i arresten får på ett direkt sätt erfara hur det går när man agerar självsvaldigt – för visans publik tänks de vara ett varnande exempel ur verkligheten.

Vidare spekuleras om vem av flickorna som egentligen lurat vem. Brudgummens verkliga könstillhörighet antas ha varit okänd för bruden, medan hon i sin tur framstår som

mest intresserad av ett förespeglat arv. Utsikterna till arv genom giftermål – närmare bestämt: att Åhrman som gift skulle ha ett betydande arv att hämta i sin hemtrakt Gävle – var något som togs upp av både Åhrman och Lundmark i häradsrätten. Om detta var lögnaktigt skryt från Åhrmans sida (vilket Lundmark hävdar) eller en idé som Lundmarks föräldrar drev på (som Åhrman framhåller) förblev dock en tvistefråga i häradsrätten. Att de reste till Gävle kort efter vigseln och återvände utblottade med oförrättat ärende några månader senare står dock klart. Det var efter denna resa som Fredrica och hennes far angav Åhrman hos kyrkoherden.

Kvinnornas brott beskrivs ytterst som en skymf mot Gud. Eftersom gärningarna sägs sakna motstycke och gå utanför alla vedertagna begrepp utgår berättaren ifrån att den världsliga domstolen kommer att ha svårt att döma i målet: endast Gud kan straffa dem på det sätt de förtjänar. I motsats till vad visan antog fann dock häradsrätten lagrum att döma de misstänkta. Fallet var inte heller fullt så exceptionellt som det framställs i skillingtrycket.

Att "förbyta sitt kön"

I det 121 sidor långa domboksprotokollet lyser frågor om den intima relationen mellan Åhrman och Lundmark i stort sett med sin frånvaro. Som båda uppger i sina vittnesmål hade de blivit goda vänner under sin gemensamma tjänstetid på Eka sätesgård där Åhrman arbetade som taffeltäckare, Lundmark som hushållerska 1798-1799. De blev snart förtroliga och sov till och med i samma säng, vilket de kom att göra under mer än ett år före vigseln. Denna upplysning används av rätten främst som indicium på att Lundmark omöjligen kunde ha undgått Åhrmans verkliga könstillhörighet och alltså var medskyldig till bedrägeriet.

Denna tystnad, alternativt ointresse, från häradsrättens sida vad gäller möjlig samkönad kärlek kan förvåna dagens läsare men ligger i linje med vad andra historiker kan konstatera utifrån liknande crossdressing-mål. Misstankar om sexuellt umgänge mellan kvinnor, något som vid denna tid knappt var begreppsliggjort, utgjorde i sig aldrig huvudledning till åtal i Sverige under 1600- och 1700-talen. Detta trots att många av de förklädda kvinnorna hade förbindelser med och även gifte sig med andra kvinnor. Däremot kan man ur ett vidare europeiskt perspektiv se att det just är fall av kvinnlig crossdressing där de förklädda kvinnorna hade gift sig med andra kvinnor som rönste mest uppmärksamhet.

I mötet med historiska texter, på spaning efter gårdagens subjekt och hennes bevekelsegrunder, lurar alltid en risk för anakronismer. Mot bakgrund av dagens analytiska fokus på genus som konstruktion och synliggörandet av queera identiteter inom kulturforskningen är det frestande att läsa äktenskapet mellan kvinnorna i Vaksala som en homosexuell kärleksrelation som behövde kläs i heterosexuell dräkt. Det ligger också nära hands att tolka Åhrmans förklädnad som ett uttryck för vad vi idag skulle kalla transvestism eller transsexualitet.

Att döma av de fallstudier som gjorts på både europeisk och svensk mark är det dock inte i första hand erotiska begär och gränsöverskridande könsidentitet som har förmått kvinnor att förklä sig till män genom historien – vilket de har gjort, och i större utsträckning än vad som tidigare varit känt. Attraktion mellan kvinnor har visserligen varit *en* parameter vid omklädning, men i patriarkala samhällsordningar och i svåra ekonomiska tider har det också funnits praktiska skäl för kvinnor att byta social könstillhörighet. Så är det för övrigt ännu i vissa delar av världen, däribland för de omklädda flickorna i Kabul (*bacha posh*). I skepnad av mansperson kunde en kvinna hitta fler och bättre försörjningsmöjligheter, resa

säkrare och på egen hand, uppträda med manlig auktoritet och ägna sig åt nöjen som vanligen var förbehållna män såsom rökning, spel och dryckeslag.

I svenska och europeiska förhållanden är det i brottshistorien vi hittar flest belägg på kvinnlig crossdressing, men de personer vi möter här är alltså endast dem som blivit avslöjade – mörkertalet kan man endast spekulera om. Trots variationsrikedomen i individernas olika öden går det att urskilja några gemensamma nämnare för de personer som tagit steget över könsgränsen för kortare eller längre perioder. Det är nästan uteslutande fråga om underklassens kvinnor, i synnerhet personer som tidigt blivit föräldralösa eller av andra skäl kommit ifrån sina familjer. De flesta har varit unga, mellan 16 och 25 år, när de bestämt sig för att byta skepnad. Dessa allmänna kriterier passar också in på Anna Maria Åhrman.

Att sprida ordet

Detta slags kvinnliga transvestism kan betraktas som en (dold) tradition i bemärkelsen att fenomenet varit utbreddt men per definition *underground*. I denna dolda tradition har förebilder spelat en avgörande roll. Som finns belagt i många vittnesmål har de kvinnor som skiftat dräkt känt till, hört eller läst om andra som hade gjort samma sak före dem. Förutom levande förebilder kunde hörsägen, berättelser och visor vara betydelsefulla som vägvisare.

Vaksalamålet är alltså historiskt sett inte exceptionellt. Det unika med detta fall rör snarare medieringen: det är såvitt bekant det enda rättsfall med en omklädd kvinna som har omskrivits och publicerats i samtidskommenterande skillingtryck i Sverige. Hur dömande berättarrösten i visan än är har trycket alltså, mot rättsväsendets vilja, spridit ordet om vad unga kvinnor av folket är kapabla till. Häri ligger visans potentiella kraft.

Däremot finns veterligen inget skillingtryck som rapporterade om fallets utgång. Sammanfattningsvis kan sägas att Åhrman och Lundmark befanns lika skyldiga. De dömdes till höga pengaböter och till att mista äran vilket innebar fråntas medborgerligt förtroende. Både förbjöds också att vistas i den församling där brottet hade begåtts. Fredricas far ansökte till hovrätten om benådning för sin dotter på de två sistnämnda punkterna vilket beviljades. Det var till slut endast Åhrman som ärolös fick flytta från Vaksala, och spåren efter henne slutar där. Vart tog hon vägen och hur fortsatte hennes liv? Det får vi aldrig veta. Vad vi vet är att hon vid den tidpunkten endast var 24 år och att hennes livshistoria, till skillnad från vistryckens berättelse, var långt ifrån färdigformulerad.

Referenser:

Mer om Vaksalamålet och andra brott i skillingtryck kan man läsa i Karin Strands *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*. Möklinta: Gidlunds, 2016.

Övriga källor och litteratur:

Dagligt Allehanda 26 augusti 1800

Dekker, Rudolf M and Lotte C. van de Pol 1989. *The Tradition of Female Transvestism in Early Modern Europe*. New York: St. Martin's Press.

Juhlin, Åsa 2013. ”Att icke kunna föreställa sig är att icke kunna leva’. Kvinnor i manskläder i rättsprotokoll och skillingtryck på 1600- och 1700-talen”. I: *Biblis* 2013/60. S. 52–59.

Liliequist, Jonas 2002. ”Kvinnor i manskläder och åtrå mellan kvinnor: kulturella förväntningar och kvinnliga strategier i det tidigmoderna Sverige och Finland”. I Borgström, Eva (red.): *Makalösa kvinnor: Könsöverskridare i myt och verklighet*. Stockholm: Alfabetica/Anamma. S. 63–123.

Littberger Caisou-Rousseau, Inger 2013. *Therese Andreas Bruce. En sällsam historia från 1800-talet. Levnadsberättelse, brev och verser med inledning och kommentarer*. Göteborg: Makadam.

Nordberg, Jenny 2014. *The Underground Girls of Kabul: In Search of a Hidden Resistance in Afghanistan*. New York: Crown Publishers.

Skillingtryck:

Kungliga biblioteket:

Ob 1800a-d, A 5, A 37, E 1801 e, E 1805 c, E 1813 f, E 1843 m, E 1847 b

Uppsala universitetsbibliotek:

UUB FV:52

Arkivmaterial:

Landsarkivet i Uppsala: Vaksala Häradsrätts arkiv, A:III Protokoll vid urtima ting, volym 2 (1800–1820).